

Visiedocument complexe scheidingen

Voorwoord

Scheiden is anno 2021 een veel voorkomend maatschappelijk verschijnsel. Voor gehuwden en geregistreerd partners geldt dat zij voor de scheiding de gang naar de rechter moeten maken. Voor samenwonende ouders geldt dit in beginsel niet. In de afgelopen jaren is landelijk het aantal echtscheidingen weliswaar afgenomen, maar het aantal beëindigingen van een geregistreerd partnerschap juist gestegen. Met scheiden wordt in dit document bedoeld alle vormen van het uit elkaar gaan van ouders (echtscheiding, beëindiging geregistreerd partnerschap en het uit elkaar gaan van samenwonende ouders).

Ouders die scheiden hebben veel te regelen. Niet alleen dienen zij praktische zaken te regelen zoals huisvesting, financiën en verdeling van eigendommen, maar ook dienen ouders na de scheiding, als ex-partners, op hernieuwde wijze invulling te geven aan hun ouderschap. Een scheiding gaat veelal gepaard met (hoge) stress, verlies van overzicht op de situatie, (heftige) emoties zoals woede, teleurstelling en verdriet. Soms is sprake geweest van opgelopen trauma's tijdens de relatie. Bijna altijd is sprake van een financiële achteruitgang. Over al deze aspecten die komen kijken bij een scheiding kunnen conflicten ontstaan. Soms niet direct tijdens of na de scheiding, maar pas enkele tijd later, als er een nieuwe partner in het spel komt, als er sprake is van gezinsuitbreiding, of als er een verhuizing op komst is.

Voor kinderen is een scheiding één van de meest ingrijpende gebeurtenissen in hun leven. Hun dagelijks leven verandert ingrijpend. Ze krijgen in de meeste gevallen twee woonplekken en zien hun vader of hun moeder minder vaak of soms helemaal niet meer. Soms verhuizen ze of wisselen ze van school of opvang. Veel kinderen voelen zich afgewezen, in de steek gelaten of eenzaam. Sommige kinderen voelen zich schuldig aan de scheiding.

Jaarlijks scheiden in Nederland ongeveer 60.000 á 70.000 ouders. Ongeveer tachtig procent van deze ouderparen regelt gemiddeld binnen twee jaar na de scheiding bovenstaande zaken in onderling overleg op een voor henzelf en de betrokken kinderen prettige wijze. Vijftien tot twintig procent van de gescheiden ouders lukt dit helaas niet. Zij raken verwickeld in hoogoplopende ruzies, die leiden tot conflicten die soms jarenlang voortduren en waarbij de kinderen ernstig in de knel komen te zitten tussen hun ouders ¹. Gesproken wordt dan van een complexe scheiding (ook wel conflictscheiding of vechtscheiding genoemd). Uitgedrukt in cijfers wordt aangenomen dat 16.000 kinderen in Nederland per jaar last hebben van de gevolgen van een scheiding en ongeveer 7.200 scheidingen per jaar getypeerd kunnen worden als een complexe scheiding ². In Rotterdam gaat het jaarlijks om ongeveer 400 kinderen die hiermee te maken krijgen. Sommige complexe scheidingen duren jaren voort, waardoor het aantal Rotterdamse kinderen dat jaarlijks in de knel zit tussen hun gescheiden ouders oploopt en in feite veel hoger ligt.

(Jeugd)professionals (hulpverleners) worstelen met de aanpak van complexe scheidingsproblematiek³. Zij ervaren dat het lastig is om niet meegezogen te worden in de conflicten tussen ouders en hebben moeite meerzijdig betrokken te blijven. Als conflicten verharder, is het lastig het tij te keren.

Met een visie voor de aanpak van complexe scheidingsproblematiek beoogt Rotterdam op een duurzame en effectieve manier ouders die met elkaar in ernstige conflicten zijn verweekeld rondom een scheiding te versterken en de problematiek rondom complexe scheidingen te beperken, waardoor (ernstige) schade bij de betrokken kinderen kan worden voorkomen.

¹ *Kinderombudsman, 2014; Van der Valk & Spruijt, 2013;*
<https://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/gevolgen-van-een-ouderlijke-scheiding-voor-jeugdigen/complex-scheidingsproblematiek/>.

² <https://www.rijksoverheid.nl/binaries/rijksoverheid/documenten/rapporten/2018/02/22/rapport-scheiden...en-de-kinderen-dan/Rapport+Scheiden+en+de+kinderen+dan.pdf>;
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/83519NED/table?ts=1601385252486>.

³ *ZonMw, 2018.*

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
Waarom een visie?	4
Ambitie, doel en impact	4
2. Visie	7
Hoe is de visie tot stand gekomen?	7
Uitgangspunten en bouwblokken	7
3. Verkregen inzichten	13
Landelijke programma's en Rotterdamse beleidskaders	13
Informatie uit onderzoek	14
De situatie in Rotterdam (cijfers, hulpaanbod)	17
Input (jeugd)professionals	18
4. Wat staat ons te doen?	22
Prioriteiten in de aanpak	22
Bijlagen	24
Bijlage 1 Aanbod scheidingshulp 2021	25
Bijlage 2 Specifieke (schadelijke) gevolgen complexe scheiding	29
Bijlage 3 Vragenlijst interviews	31
Bijlage 4 Geraadpleegde bronnen	33

1. Inleiding

Waarom een visie?

Voor alle kinderen geldt dat ouders eerstverantwoordelijk zijn voor de opvoeding, ook als zij gescheiden zijn. Steeds meer ouders kiezen ervoor om na de scheiding gezamenlijk invulling te geven aan het ouderschap als ex-partners.⁴ Zij kiezen in goed overleg voor co-ouderschap of komen met elkaar overeen de zorg- en opvoedtaken op een andere wijze te verdelen. Sommige ouders lukt het niet om met elkaar goede afspraken te maken over de invulling van hun ouderschap na de scheiding of het lukt ze niet de afspraken na te komen. Zij hebben hier hulp en steun bij nodig. De gemeente is er voor deze ouders, samen met de verschillende netwerkpartners in de stad. Dit vloeit voort uit onder andere de Jeugdwet, waar staat dat gemeenten verantwoordelijk zijn voor het tijdig bieden van de juiste hulp op maat aan gezinnen waarin sprake is van opgroei- of opvoedproblemen en de preventie van kindermishandeling.⁵ Wanneer kinderen (langdurig) de ernstige gevolgen ondervinden van een complexe scheiding tussen hun ouders is sprake van een vorm van psychische (emotionele) kindermishandeling. Te denken valt daarbij aan emotionele verwaarlozing en het getuige zijn van bijv. aanhoudend verbaal geweld tussen hun ouders (huiselijk geweld).⁶ De opdracht voor een Rotterdamse visie op de aanpak van complexe scheidingen vloeit dan ook voort uit het beleidskader 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld'.

Al sinds 2015 zet de gemeente Rotterdam zich in voor de aanpak van deze specifieke vorm van huiselijk geweld en kindermishandeling. Diverse pilots hebben in de afgelopen jaren de revue gepasseerd, waaronder de pilot van de echtscheidings-APK. Door vanuit een visie te werken aan een onderbouwde (en gezamenlijke) aanpak van complexe scheidingen beoogt de gemeente Rotterdam de komende jaren de ouders en kinderen die hiermee te maken krijgen niet alleen op de korte termijn, maar ook op de lange termijn duurzame en effectieve hulp te bieden.

Ambitie, doel en beoogde impact

Complexe scheidingen kenmerken zich door regelmatige (hoogoplopende) conflicten tussen ouders over allerlei zaken rondom de scheiding. Wanneer kinderen (langdurig) worden blootgesteld aan deze hevige strijd kunnen zij daar schade van ondervinden. Een complexe scheiding betekent niet alleen directe schade voor de betrokken kinderen (voor), tijdens of enige tijd na de scheiding (stress, gehechtheidsproblemen, ernstige loyaliteitsconflicten, geen contact meer met een ouder, parentificatie)⁷, maar werkt ook door op de lange termijn doordat de kinderen die te maken hebben gehad met een complexe scheiding later over het algemeen een lager opleidingsniveau

⁴ Antakolskaia, 2011; Rejaän, van der Valk, van Dijk & Branje, 2020.

⁵ <https://www.nji.nl/Kindermishandeling-Probleemschets-Definitie>.

⁶ <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/kindermishandeling/waar-gaat-deze-richtlijn-over/definitie-en-afbakening/>.

⁷ <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/gevolgen-van-een-ouderlijke-scheiding-voor-jeugdigen/ernstige-gevolgen/>.

hebben, minder welbevinden en vaker een beroep doen op steun vanuit de (lokale) overheid.⁸ **Daarom hebben we in Rotterdam de volgende ambitie:**

Rotterdam heeft vanuit de aanpak complexe scheidingen de ambitie dat Rotterdamse kinderen zich veilig kunnen ontwikkelen zodat zij (later) goed mee kunnen doen in de samenleving.

Uit onderzoek is gebleken dat kinderen na een scheiding gebaat zijn bij ouders die zich aan de afspraken houden, maar nog veel meer gebaat zijn bij ouders die weinig conflicten hebben en bij een goede relatiekwaliteit met beide ouders (en/of andere personen in hun netwerk, zoals opa's en oma's).⁹ Door hier op in te zetten proberen we de schade bij kinderen van scheidende ouders te voorkomen of te beperken.

Ons hoofddoel is:

Het hoofddoel van de aanpak is een afname van het aantal kinderen dat in Rotterdam te maken krijgt met de schadelijke gevolgen van een complexe scheiding.

Om dit doel te bereiken zet Rotterdam onder meer in op preventie. Dit houdt in dat gezinnen in scheiding in een vroeg stadium van de scheiding bereikt en versterkt worden, zodat de problematiek voorkomen kan worden dan wel beperkt kan blijven. Deze preventie omvat de inzet op psycho-educatie van gescheiden ouders (en kinderen) en het bieden van laagdrempelige (toegang tot) hulp bij scheiding. Hiermee samenhangend is de deskundigheidsbevordering op vroegsignalering van complexe scheidingen. Zo worden hoogoplopende conflicten in een vroeg stadium van de scheiding voorkomen, gestopt of verminderd en kunnen ouders na de scheiding op een prettige wijze invulling geven aan het ouderschap als ex-partners. Naast de inzet op preventie wil Rotterdam een breed aanbod van scheidingshulp creëren/behouden om gezinnen in scheiding te ondersteunen als er toch (ernstige) conflicten ontstaan.

Subdoelen

- Rotterdam versterkt gezinnen in scheiding in een vroeg stadium.
- Rotterdam heeft een breed aanbod aan hulp voor gezinnen waarbij (ernstige) conflicten ontstaan rondom de scheiding.

Rotterdam wil dat kinderen in onze stad kansrijk, veilig en gezond opgroeien. Zij moeten zich onbelemmerd kunnen ontwikkelen en beschermd worden tegen onveilige opvoedsituaties. Dat is opgenomen in de beleidskaders "Rotterdam Groeit" en 'Heel de Stad'.¹⁰

⁸ Amato, 2001.

⁹ WODC, Antolkolskaia, Jeppesen de Boer, Ruitenbergh, Schrama, Van der Valk & Vrolijk, 2019.

¹⁰ Beleidskader Jeugd 2015-2020 'Rotterdam Groeit', 'Heel de Stad', Beleidsplan Maatschappelijke Ondersteuning en Jeugdhulp, 2021-2026.

Rotterdam wil met dit beleid onder meer de volgende impact leveren:

- een verbetering van de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen;
- een veilige(r) thuissituatie voor kinderen;
- een verbetering van de schoolprestaties van kinderen. ¹¹

Met de aanpak van complexe scheidingsproblematiek draagt Rotterdam bij aan deze impact.

De cijfers uit de Staat van de Jeugd met betrekking tot deze doelen zijn zorgelijk:

- bijna 30 procent van de jeugdigen in Rotterdam heeft een verhoogd risico op psycho-sociale problemen;
- 33% van alle meldingen en 41% van alle adviesvragen bij Veilig Thuis gaan over kindermishandeling;
- 3,1 procent van de 12-22 jarigen in Rotterdam verlaat het onderwijs zonder start-kwalificatie. ¹²

Door de aanpak van complexe scheidingen levert Rotterdam een bijdrage aan een veilige(r) thuissituatie en aan het verbeteren van de sociaal- emotionele ontwikkeling van kinderen en hun schoolprestaties.

¹¹ *Beleidskader Jeugd 2015-2020 'Rotterdam Groeit'.*

¹² *Staat van de Jeugd, 2020.*

2. De visie

Hoe is de visie tot stand gekomen?

Om de problematiek rondom complexe scheidingen te doorgronden is gekeken naar landelijke programma's en Rotterdamse beleidskaders op het thema en informatie beschikbaar uit (wetenschappelijk) onderzoek. Vervolgens is aan de hand van Rotterdamse cijfers, het beschikbare hulpaanbod in Rotterdam en de input van Rotterdamse (jeugd)professionals een perspectief verkregen van de problematiek in Rotterdam. Op deze manier zijn inzichten verkregen die hebben geleid tot een aantal uitgangspunten voor een naar verwachting duurzame en effectieve aanpak van complexe scheidingen in Rotterdam. Deze uitgangspunten worden hierna beschreven en vormen de basis voor zeven bouwblokken die gezamenlijk de visie vormen.

Uitgangspunten en bouwblokken

2.1 Psycho-educatie

Voor kinderen die te maken hebben met een complexe scheiding van hun ouders is het van belang dat de strijd stopt. Door psycho-educatie worden ouders bewust gemaakt van wat een scheiding en hun gedrag (strijd en niet-naleven van afspraken rondom bijv. omgang) richting de andere ouder betekent voor (de ontwikkeling van) hun kind. Het voorlichten van ouders in scheiding kan bijdragen aan het creëren van intrinsieke motivatie bij ouders uit het conflict te blijven. Rotterdam wil daarom laagdrempelige voorlichtingsbijeenkomsten organiseren. Daarbij is het van belang dat betrokken (jeugd)professionals empathisch en niet-veroordelend zijn. Een training van professionals draagt bij aan de positieve effecten van een dergelijke bijeenkomst.¹³ Rotterdam zoekt actief de samenwerking met haar netwerkpartners, zoals schoolmaatschappelijk werk en het CJG ten aanzien van psycho-educatie (bijeenkomsten) voor ouders in scheiding. Nader onderzocht wordt of een ervaringscomité van gescheiden personen (met positieve en negatieve ervaringen) iets zou kunnen betekenen in het kader van voorlichting. Vooropgesteld is dat complexe scheidingen in alle wijken van de stad voorkomen. In enkele wijken voert complexe scheidingsproblematiek de boventoon. De focus van de psycho-educatie bijeenkomsten zou zich in het bijzonder kunnen richten op wijken waar veel risicofactoren aanwezig zijn voor het ontstaan van een complexe scheiding (of op gezinnen met problemen op meerdere leefgebieden en/of jonge gezinnen). Extra aandacht dient uit te gaan naar het bereiken van gescheiden ouders die de Nederlandse taal niet goed beheersen en gescheiden ouders met een licht verstandelijke beperking (lvb-problematiek).

¹³ <https://www.nji.nl/Scheiding-Praktijk-Wat-werkt>.

Bouwblok 1: psycho-educatie

- Inzetten op psycho-educatie door middel van ouder/informatiebijeenkomsten
- Inzetten van ervaringsdeskundigen
- Extra aandacht voor gebieden met veel risicofactoren
- Extra aandacht voor het bereiken van ouders die de Nederlandse taal niet goed beheersen of waarbij sprake is van lvb-problematiek

2.2 Risico- en beschermende factoren

Door inzicht te verkrijgen in onderliggende oorzaken voor het ontstaan van een complexe scheiding en vervolgens in te zetten op risico- en beschermende factoren van een complexe scheiding, kan worden bijgedragen aan het duurzaam oplossen van de problematiek rondom complexe scheidingen. In hoofdstuk 3, paragraaf 5 staan de belangrijkste risico en beschermende factoren voor een complexe scheiding opgesomd. Rotterdam wil actief inzetten op deskundigheidsbevordering op dit gebied bij (jeugd)professionals. Kijkend naar de risico- en beschermende factoren van een complexe scheiding wil Rotterdam zich met name richten op de kwaliteit van de relatie tussen ouders en de onderlinge communicatie tussen hen (over bijv. contact/omgang). Voor wat betreft het verbeteren van de kwaliteit van de relatie en communicatie tussen ouders geldt dat ouders gestimuleerd moeten worden om onderliggende factoren zoals het bestaan van persoonlijkheidsproblematiek of trauma bij één van de ouders in een vroeg stadium van de scheiding te erkennen en aan te pakken, omdat dit de communicatie/relatie met de andere ouder ten goede komt.

Bouwblok 2: risico- en beschermende factoren

- Het vergroten van kennis over onderliggende oorzaken van conflicten
- Het vergroten van kennis over, en inzet op risico- en beschermende factoren bij complexe scheidingen

2.3 Toegang tot hulp en steun

Wie ouders in een vroeg stadium van de scheiding wil versterken moet deze ouders eerst bereiken. Rotterdam vindt het dan ook van belang dat gezinnen in scheiding een laagdrempelige toegang hebben tot hulp en steun, via een gemeentelijk loket zoals de Vraagwijzer of via een eventueel op termijn ook voor Rotterdam beschikbaar (digitaal) scheidingsloket. Rotterdam wil die toegang voor ouders, kinderen, hun netwerk (familie, huisarts en bijv. leerkrachten), maar ook voor (jeugd)professionals in de keten makkelijker (laagdrempeliger) maken, zodat zij eerder dan nu het geval is, de weg weten te vinden naar hulp en steun bij een (complexe) scheiding. Een goede sociale kaart kan helpen de beschikbare hulp inzichtelijk te maken. Gemakkelijke toegang tot erkende familierechtadvocaten en scheidingsmediators in een vroeg stadium van de scheiding kan gezinnen in scheiding helpen om uit een juridische strijd te blijven. Het creëren van laagdrempelige toegang tot hulp en steun sluit aan bij de bevindingen zoals neergelegd in het rapport van Verwey Jonker.¹⁴ Begin 2021 wordt een keuze

¹⁴ Lünnehan, Vermeulen & Voorwinden, 2020.

gemaakt uit de opgestelde scenario's om de bevindingen uit het rapport te verwezenlijken. Het is goed om verbeteringen voor de aanpak van complexe scheidingsproblematiek daarop te laten aansluiten.

Bouwblok 3: toegang tot hulp en steun

- Goede (laagdrempelige) toegang tot hulp en steun bij problemen rondom scheiding
- Mogelijkheden onderzoeken van een (digitaal) scheidingsloket
- Mogelijkheden verkennen samenwerking/verwijzing familierechtadvocaten en scheidingsmediators

2.4 (Vroeg)signalering

Als conflicten rondom een scheiding eerder worden gesignaleerd kan schade bij de betrokken kinderen worden beperkt of voorkomen. Voor vroegsignalering is het van belang de kennis te vergroten bij (jeugd)professionals die te maken krijgen met complexe scheidingsproblematiek. Kennis van de specifieke problematiek rondom complexe scheidingen helpt (jeugd)professionals om niet meegezogen te worden in het conflict tussen ouders en de juiste hulp in een gezin in te zetten (maatwerk te kunnen leveren). Door een goede uitvraag van de hulpvraag en/of analyse van het geschil (en onderliggende oorzaken) kunnen conflicten rondom een scheiding eerder gesignaleerd worden. Daarbij moet gekeken worden wat hulpverleners nodig hebben om passende hulp in een gezin waarin sprake is van een complexe scheiding in te zetten. Het in kaart brengen van het netwerk (positief/negatief), het werken met een vaste methodiek of richtlijn, een triage-instrument en bijv. escalatieladder kan hulpverleners helpen om meerzijdig betrokken te blijven. Hulpverleners moeten daarbij weten welke hulp op welk moment het beste kan worden ingezet en waar ze deze hulp kunnen vinden. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van 'tools' zoals 'onzescheiding.eu', de familiescanbijscheidingen App en een triage instrument (Horizon). Kennis van zaken over gezag en omgang is daarbij eveneens van belang. Rotterdam vraagt niet alleen intern maar ook bij netwerkpartners aandacht voor het organiseren van deskundigheidsbevordering op dit gebied. Intern wordt hier in ieder geval actief op ingezet. Ook bij de gemeentelijke loketten (Vraagwijzer, Jongerenloket, Centraal Onthaal, Werk & Inkomen en CJG) is verbetering mogelijk in het eerder signaleren van complexe scheidingen. Door in een vroeg stadium te informeren of problemen scheidingsgerelateerd zijn, en vervolgens scheidingsgerelateerde hulp zoals scheidingsbemiddeling of mediation in te zetten, kunnen (hoogoplopende) conflicten rondom een scheiding worden voorkomen of eerder worden gesignaleerd. Daarnaast geldt dat een brede aanpak van de problemen (op het gebied van huisvesting, financiën en scheiding) in een gezin kan helpen om tot een duurzame oplossing van de problematiek te komen en het opblazen van conflicten in een later stadium te verhinderen. Het is goed op deze punten aansluiting te zoeken bij bestaande projecten die gaan over verbetering van de interne keten van huiselijk geweld en kindermishandeling. In het kader van vroegsignalering is het daarnaast van belang dat alle Rotterdamse (jeugd)professionals een signaal afgeven in SISA en de stappen van de Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling volgen bij vermoedens van een complexe scheiding.

Bouwblok 4: (vroeg)signalering

- Bij gemeentelijke loketten een goede uitvraag van de hulpvraag en/of het geschil
- Werken met een vaste methodiek complexe scheidingen
- Deskundigheidsbevordering op vroegsignalering
- Stimuleren gebruik van SISA en de Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling

2.5 Hulpverlening

Rotterdam wil een breed aanbod creëren/behouden op het gebied van scheidingshulp. Daarbij streven we ernaar dat ouders op een constructieve manier met elkaar kunnen communiceren, de belangen van hun kinderen niet uit het oog verliezen en dat zij het ouderschap als ex-partners opnieuw op een prettige wijze kunnen vormgeven. Dit zal de relatie met hun kinderen positief beïnvloeden. Als ouders dat lastig vinden dan moet er een laagdrempelig en toegankelijk hulpaanbod zijn, zodat ze ondersteund kunnen worden. Rotterdam wil ouders in scheiding een laagdrempelige toegang tot ouderschapsbemiddeling/mediation bieden. In dat kader is het van belang om te weten wat hulpverleners (bijv. wijkteammedewerkers) nodig hebben om ouders in scheiding goed te verwijzen naar bijv. erkende familierechtadvocaten en scheidingsmediators. En de mogelijkheden voor mediation/buurtbemiddelaars in de wijk te onderzoeken. Veel conflicten tussen scheidende ouders gaan over de omgang, wanneer het kind bij wie is en over het niet nakomen van afspraken over bijv. het ophalen van het kind bij de andere ouder. Nog te vaak wordt in Rotterdam gezien dat een kind gedurende lange tijd geen contact heeft met een ouder als gevolg van de scheiding. In die gevallen is uiteindelijk specialistische jeugdhulp nodig om de omgang weer op gang te brengen. De inzet van laagdrempelige begeleiding bij de omgang tussen ouders en kinderen in een vroeg stadium van de scheiding helpt om ernstige loyaliteitsconflicten bij kinderen of zelfs ouderverstoting (contactverlies tussen ouder en kind) te voorkomen. Door op dit punt de beweging naar voren te maken kan de druk op de specialistische jeugdhulp eveneens verlaagd worden. Daarbij geldt dat de inzet van hulp systeemgericht dient te zijn en dat interventies voor ouders idealiter gelijktijdig dienen te worden ingezet met kindgerichte interventies. Bovendien worden kinderen op deze manier in een vroeg stadium van het proces van scheiding betrokken en voelen zij zich gehoord. Om het meeste effect te hebben dienen interventies binnen twee jaar na de scheiding te worden ingezet.¹⁵

Rotterdam wil verder de mogelijkheden onderzoeken voor uitbreiding van het aanbod van laagdrempelige en kindvriendelijke omgangsbegeleiding. Naast goede begeleiding bij omgangsmomenten wil Rotterdam inzetten op het bevorderen van verantwoorde omgang tussen het kind en beide ouders in een vroeg stadium van de scheiding. Het idee is om actief uit te dragen dat blijvend verantwoord contact van het kind met beide ouders voorop staat, ook als zij gescheiden zijn. Rotterdam vraagt in dit kader aandacht bij haar netwerkpartners voor het uitgangspunt 'Verantwoorde omgang met beide ouders, tenzij'. Tenzij bijvoorbeeld sprake is van ernstige trauma's

¹⁵ <https://www.nji.nl/Scheiding-Praktijk-Wat-werkt>.

¹⁶ Zie voor de rechten en belangen van slachtoffers van huiselijk geweld de *Istanboel-Conventie*.

of seksueel misbruik. Daarbij vinden we het belangrijk om oog te hebben voor de rechten en belangen en veiligheid van de betrokken kinderen, maar ook die van de ouder die te maken heeft gehad met bijv. huiselijk geweld niet uit het oog te verliezen.¹⁶

Nieuwe ontwikkelingen op het gebied van hulp aan gescheiden ouders houden we in de gaten, zoals de SCHIP-methode, schottenaanpak, parallel ouderschap en hulp bij ouderverstoting.

Bouwblok 5: hulpverlening

- In een vroeg stadium verwijzen naar laagdrempelige hulp dichtbij (scheidingsmediators en/of buurtbemiddelaars in de wijk)
- Systeemgerichte hulp en gelijktijdige inzet van interventies
- Mogelijkheden onderzoeken voor uitbreiding van laagdrempelige en kind-vriendelijke omgangsbegeleiding
- Aandacht voor het uitgangspunt 'Verantwoorde omgang met beide ouders, tenzij'
- Aandacht voor ontwikkelingen zoals parallel ouderschap en hulp bij ouderverstoting

2.6 Regie op de hulpverlening

De inzet van complexe scheidingshulp is afhankelijk van hoe ver ouders in een conflict met elkaar verwickeld zijn. Als een gezin scheidingshulp ontvangt is maatwerk en regie op de in te zetten hulp van belang. Het ene gezin dient misschien rechtstreeks doorverwezen te worden naar specialistische hulp, zoals 'Kinderen uit de Knel'. Het andere gezin kan geholpen zijn met lichtere vormen van hulp zoals laagdrempelige omgangsbegeleiding. Soms is samenwerking en korte lijnen tussen de volwassen GGZ en jeugdhulp van belang omdat ouders gediagnosticeerd zijn met GGZ-problematiek of bijvoorbeeld sprake is van verslaving. Bijzondere aandacht verdient dan ook de samenwerking tussen GGZ en jeugdhulpprofessionals.

In geval van doorverwijzing en terugverwijzing van gezinnen in scheiding (proces van op- en afschalen) draagt een betere informatieoverdracht en kennisdeling bij aan het voorkomen dat een gezin in scheiding te maken krijgt met 'gestapelde hulp'. Ten aanzien van dit punt wordt aansluiting gezocht bij de scenario's ten aanzien van casusregie die volgen op de aanbevelingen uit het Verwey Jonker rapport.¹⁷ Daarnaast worden de mogelijkheden onderzocht voor een Rotterdams ketenoverleg scheiding.

Bouwblok 6: regie op de hulpverlening

- Helderheid over regie op de in te zetten hulp
- Betere samenwerking, informatie- en kennisoverdracht
- Betere samenwerking en korte lijnen tussen GGZ en jeugdhulpprofessionals
- Onderzoeken draagvlak voor een ketenoverleg scheiding

¹⁷ Lünne-man, Vermeulen & Voorwinden, 2020.

2.7 Perspectief kind

Rotterdam wil kinderen ondersteuning bieden als hun ouders gaan scheiden, zeker als daarover veel conflicten ontstaan. In de eerste plaats door het versterken van de ouders zelf. Maar ook door hulp in te zetten van mensen in hun omgeving, uit hun eigen netwerk, of door organisaties in de vorm van groepsgerichte bijeenkomsten of een Buddy-traject. Rotterdam wil ouders in scheiding stimuleren in het coöperatief ouderschap. Dit vermindert stress bij de betrokken kinderen en zorgt ervoor dat beide ouders een goede band blijven of kunnen opbouwen met hen. Niet alleen psycho-educatie en begeleiding van ouders, maar ook van kinderen in een (dreigende) complexe scheiding is van belang. Dat we kinderen vertellen dat ze loyaal mogen zijn aan beide ouders, en dat zij niet de oorzaak zijn van de conflicten en ook niet voor een oplossing hoeven te zorgen. Kinderen dienen betrokken te worden bij het scheidingsproces en goed geïnformeerd te worden over de veranderingen die de scheiding met zich brengt. Kinderen nemen een aparte positie in het scheidingsproces in. Zij moeten zich gehoord voelen. Primair ligt deze taak bij de ouders, bijvoorbeeld door kinderen te betrekken bij het opstellen van het ouderschapsplan. Maar ook personen uit het netwerk kunnen een rol vervullen als het gaat om het bevorderen van een positieve band van het kind met beide ouders. Hulpverleners die met gezinnen in scheiding te maken krijgen, dienen aandacht te hebben voor het perspectief van het kind. In geval van een scheidingsgerelateerde hulpvraag dient altijd geïnformeerd te worden of er kinderen zijn, en of zij hulp en steun bij de scheiding nodig hebben. Niet alleen groepstrainingen voor kinderen, maar ook praten met een ervaringsdeskundige jongvolwassene (Buddy) kan kinderen helpen het proces van scheiding zo goed mogelijk - zonder schade - door te komen. Kinderen die zich bevinden in een periode van (grote) verandering als gevolg van de scheiding zijn geholpen met emotionele veiligheid. Dat zij bij hun vader ook mogen vertellen hoe leuk het was bij hun moeder en vice versa.

Bouwblok 7: perspectief van het kind

- Ouders stimuleren in coöperatief ouderschap
- Blijvende aandacht voor en aanbod van psycho-educatie van kinderen
- Kinderen een stem geven in het scheidingsproces
- Professionals hebben bij een hulpvraag blijvende aandacht voor het perspectief van het kind

3. Verkregen inzichten

Landelijke programma's en Rotterdamse beleidskaders

Niet alleen het landelijk programma 'Scheiden zonder Schade' (SzS), maar ook het landelijke programma 'Geweld hoort nergens Thuis' (GHNT) en de daaruit voortvloeiende Regiovisie (en Regionaal Actieplan) hebben de visie op de aanpak van complexe scheidingsproblematiek beïnvloed. Ook hebben de Rotterdamse beleidskaders 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld', 'Rotterdam Groeit' en 'Heel de Stad' inspiratie geboden voor de visie.

3.1 'Scheiden zonder schade'

Zo ondersteunt Rotterdam het uitgangspunt van SzS dat de schade die kan ontstaan bij kinderen als hun ouders uit elkaar gaan zoveel mogelijk moet worden voorkomen. Ook kan Rotterdam zich vinden in de drie kernwaarden van het landelijk programma: niet wegstappen, hulp steunt als je gaat scheiden (van het netwerk en van professionals) en blijvend verantwoord contact van het kind met beide ouders. Ontwikkelingen zoals de inrichting van een digitaal scheidingsloket en een virtuele gezinsbegeleider houdt Rotterdam nauwlettend in de gaten, zodat daar op termijn wellicht ook op aangesloten kan worden.¹⁸

3.2 'Geweld hoort nergens thuis'

In de Regiovisie (en het Regionaal Actieplan) volgend uit het landelijke programma 'Geweld hoort nergens thuis' wordt beschreven dat voor een goede aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling meer de focus gelegd zou moeten worden op effectiviteit. Dit geldt ook voor de specifieke aanpak van complexe scheidingen als vorm van emotionele (psychische) kindermishandeling. Ten aanzien van de aanpak van complexe scheidingen wordt in de Regiovisie de volgende ambitie geformuleerd: voorkomen, tijdig signaleren en effectief interveniëren bij complexe scheidingen.¹⁹ Rotterdam deelt deze ambitie, samen met de twee andere centrumgemeenten (Nissewaard en Vlaardingen).

3.3 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld'

Vanuit het Rotterdamse beleidskader 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld' wordt onder andere ingezet op het creëren van een maatschappelijke beweging rondom huiselijk geweld en kindermishandeling. Het probleem aanpakken begint met het vinden van woorden, het maatschappelijke gesprek erover voeren. Dit is belangrijk in het kader van preventie, ook als het gaat om complexe scheidingsproblematiek.

¹⁸ [tk-bijlage-3-voortgangsrapportage-scheiden-zonder-schade.pdf](#).

¹⁹ *Geweld hoort nergens thuis, Regiovisie 2020-2023 en Regionaal Actieplan 2019-2021 regio Rotterdam Rijnmond, versie centrumgemeenten.*

Rotterdam richt zich daarbij op de 'voorkant': het probleem proberen te voorkomen. En lukt dat niet, dan willen we het probleem zo snel mogelijk signaleren en herkennen, om vervolgens de juiste hulp en zorg te bieden. Preventie, signaleren, melden en handelen vraagt dat professionals hierop voldoende geëquipeerd zijn. Vakmanschap vraagt onze aandacht en is tegelijkertijd een verantwoordelijkheid van organisaties zelf.²⁰

3.4 'Rotterdam Groeit' en 'Heel de Stad'

Het Rotterdamse beleidskader 'Rotterdam Groeit' heeft als doelstelling dat de Rotterdamse jeugd kansrijk, veilig en gezond opgroeit. Door het perspectief van kinderen te versterken en hun problematiek te beperken wil Rotterdam ervoor zorgen dat de kinderen met wie het goed gaat zich nog beter kunnen ontwikkelen en tegelijk aandacht hebben voor kinderen met wie het minder gaat. Waar kinderen zich beter ontwikkelen, is veelal minder sprake van problematiek op het gebied van gezondheid of veiligheid. Dat zorgt voor een opwaartse spiraal, waarmee de maatschappelijke kracht toeneemt. Voor Rotterdam staat daarbij in de afgelopen en toekomstige jaren duurzaam resultaat voorop. Rotterdam heeft voor haar jeugd negen doelen geformuleerd.²¹ Voor wat betreft de aanpak van complexe scheidingsproblematiek zijn de volgende drie doelen relevant:

- meer kinderen groeien op in een veilige thuissituatie;
- meer kinderen hebben een betere sociaal-emotionele gezondheid;
- meer kinderen leveren betere prestaties op school.

Met het beleidskader 'Heel de Stad' wil Rotterdam in de komende jaren samenhangende hulp aan gezinnen bieden die dat nodig hebben, zo ook aan gezinnen die zijn verwikkeld in een complexe scheiding. Ten aanzien van de betrokken kinderen wil Rotterdam dat sprake is van een veilige opvoedsituatie en dat zij zich onbelemmerd kunnen ontwikkelen. Van belang in de hulp aan gezinnen is dat professionals voldoende uitgerust zijn om systemisch te kunnen werken en hulp te kunnen bieden aan alle gezinsleden. Wanneer sprake is van huiselijk geweld en/of kindermishandeling dient dan ook snel en gelijktijdig hulp te worden ingezet aan de betrokken ouders én kinderen.²²

Informatie uit onderzoek

Om te weten wat werkt bij de aanpak van complexe scheidingen, is gekeken naar informatie uit onderzoek, zoals welke risicofactoren en beschermende factoren van invloed zijn op het ontstaan van een complexe scheiding, welke interventies het beste kunnen worden ingezet en waar kinderen die te maken krijgen met een complexe scheiding het beste bij gebaat zijn.

3.5 Risico- en beschermende factoren

Als het gaat om het vroegtijdig signaleren, stoppen en verminderen van conflicten is het van belang te weten welke risico- en beschermende factoren van invloed zijn

²⁰ *Beleidskader 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld' 2019-2022.*

²¹ *Beleidskader Jeugd 2015-2020 'Rotterdam Groeit'; Wiering en Scalzo, 2016.*

²² *'Heel de Stad', Beleidsplan Maatschappelijke Ondersteuning en Jeugdhulp, 2021-2026.*

op het ontstaan van conflicten rondom een scheiding. De richtlijn 'Scheiding en problemen bij jeugdigen' vermeldt als de meest in het oog springende risicofactoren voor een complexe scheiding de volgende problemen van één van beide of bij beide ouders:

- gedragsmatige en/of persoonlijkheidsproblemen;
- traumatische ervaringen;
- geweldsproblemen;
- alcohol- en/of drugsverslaving;
- conflicten tijdens de relatie en/of ernstige relatieproblemen en/of elkaar niet kunnen vergeven. Het netwerk kan hierbij een escalerende rol vervullen;
- de juridische strijd tussen ouders.²³

Als belangrijkste beschermende factoren die een complexe scheiding kunnen voorkomen wordt in de richtlijn uitgegaan van:

- een goede kwaliteit van de relatie van en onderlinge communicatie tussen de ouders vóór de scheiding;
- het belang dat de ene ouder aan de andere ouder toekent voor het welzijn van hun kind(eren) (ouders die de andere ouder belangrijk vinden zijn minder geneigd om conflicten te hebben na scheiding);
- het vermogen om met de co-ouder samen te werken, te communiceren en overeenstemming te bereiken;
- de bereidheid om hulp te accepteren;
- steun vanuit het netwerk, zoals door familieleden, in het bijzonder opa's en oma's, burens en vrienden. Zowel individuen als paren zijn gebaat zijn bij hulpbronnen vanuit de omgeving;
- acceptatie van de scheiding.²⁴

3.6 Effect van interventies

Volgens het Nederlands Jeugdinstituut blijkt uit onderzoek dat interventies in geval van complexe scheidingsproblematiek zich idealiter zowel op de ouders als op de kinderen zouden moeten richten. Daarbij geldt dat interventies binnen twee jaar na de scheiding moeten worden ingezet om het meeste effect te hebben.

Onderzoek naar de inzet van mediation bij scheiding laat vooral positieve effecten zien op de relatie tussen ex-partners (minder conflicten) en op hun begrip voor de behoeftes van hun kind(eren).²⁵ Kinderen van ouders die meer begrip hebben voor de behoeftes van hun kinderen, zoals bijvoorbeeld het mee mogen praten over de verdeling van de zorg en over afspraken die gaan over het contact met hun ouders, zijn meer tevreden over het proces van de scheiding dan kinderen die dat niet mogen.²⁶

²³ <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/gevolgen-van-een-ouderlijke-scheiding-voor-jeugdigen/risicofactoren/>.

²⁴ <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/gevolgen-van-een-ouderlijke-scheiding-voor-jeugdigen/risicofactoren/>.

²⁵ <https://www.nji.nl/Scheiding-Praktijk-Wat-werkt>.

²⁶ Bergenhenegouwen, De Boer, Van der Valk & Van der Veldt, 2020.

3.7 De (schadelijke) gevolgen van een (complexe) scheiding voor kinderen

Uit diverse onderzoeken blijkt dat als een scheiding zeer conflictueus verloopt en kinderen worden blootgesteld aan de (soms jarenlange) strijd tussen hun ouders, zij daarvan schade ondervinden zoals continue stress, gehechtheidsproblemen, loyaliteitsconflicten, het niet meer willen zien van één van de ouders, en parentificatie.²⁷ In hoofdstuk 5, bijlage 2 zijn deze specifieke gevolgen uitgebreid beschreven. Kinderen kunnen als gevolg van de scheiding ook school- en ontwikkelproblemen krijgen. Te denken valt aan verslechterde schoolprestaties en externaliserende gedragsproblemen, zoals moeite met gezag, problemen in de omgang met leeftijdsgenoten en (seksueel) risicogedrag.²⁸

Uit onderzoek is gebleken dat in geval van een scheiding er bijna altijd sprake is van financiële achteruitgang of financieel verlies in het gezin. Als gevolg hiervan ervaren de meeste ouders (hoge) stress. Ouders die te maken hebben met (hoge) stress hebben weinig ruimte voor andere zaken en lopen meer risico om de belangen van hun kinderen bij de scheiding uit het oog te verliezen. In geval van hulpvragen die gaan over financiële kwesties, zoals hulp bij het aanvragen van een uitkering of bij schulden, kan het vragen of de problemen scheidingsgerelateerd zijn, bijdragen aan het eerder signaleren van problematiek rondom een scheiding. Op die manier kunnen kinderen die in de knel zitten vanwege een complexe scheiding eerder in beeld komen.

Kinderen zijn na een scheiding gebaat bij ouders die zich aan de afspraken rond omgang houden, bij ouders die weinig conflicten hebben en bij een goede relatiekwaliteit met beide ouders (en of andere personen in hun netwerk, zoals een opa of oma of leraar).²⁹

Uit onderzoek komt naar voren dat ouders zich minder goed aan afspraken houden wanneer er sprake is van jonge kinderen in het gezin en naarmate de scheiding langer geleden is. Verder geldt dat opleiding ook een rol speelt in het nakomen van afspraken; lager opgeleide ouders hebben meer moeite met het nakomen van afspraken dan hoogopgeleide ouders. Naarmate ouders meer conflicten hebben, is sprake van een slechtere naleving van afspraken. Dit geldt zowel voor conflicten voorafgaand aan de scheiding als erna. Kinderen waarvan één van de ouders de afspraken niet naleeft, hebben significant meer loyaliteitsproblemen en ook meer probleemgedrag en een slechter welbevinden.³⁰

²⁷ <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/gevolgen-van-een-ouderlijke-scheiding-voor-jeugdigen/ernstige-gevolgen/>.

²⁸ <https://www.huiselijkgeweld.nl/vormen/kinderen-in-een-conflictscheiding>.

²⁹ WODC, Antolkolskaia, Jeppesen de Boer, Ruitenbergh, Schrama, Van der Valk & Vrolijk, 2019.

³⁰ Naleving van contact-/omgangsafspraken, een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief, 2019, WODC, Ministerie van Veiligheid en Justitie.

3.8 Maatschappelijke schade

De hierboven genoemde gevolgen van een complexe scheiding voor kinderen gelden niet alleen op de korte termijn, maar werken door op de lange termijn.

Het is inmiddels algemeen erkend dat kinderen die te maken hebben gehad met een complexe scheiding in de meeste gevallen een lager opleidingsniveau hebben en lagere verdiensten, dat zij een minder welbevinden hebben en meer moeite hebben met het aangaan en behouden van relaties. Ook doen zij vaker een beroep op hulp en zorg vanuit de (lokale) overheid.³¹ Ieder jaar opnieuw komen daar weer kinderen bij. Dat betekent dat niet alleen de individuele maar ook de maatschappelijke schade groot is. Er is dus sprake van een maatschappelijk belang als het gaat om de preventie van complexe scheidingen. Dit blijkt ook uit de aandacht voor het onderwerp in de afgelopen jaren, niet alleen van de (landelijke) politiek, maar ook bij betrokken (jeugd) professionals en in de media.³²

De situatie in Rotterdam

Onderzocht is hoeveel gezinnen in Rotterdam jaarlijks scheiden, welke scheidingshulp in Rotterdam beschikbaar is en hoe (jeugd)professionals in Rotterdam tegen de problematiek rondom complexe scheidingen aankijken.

3.9 Cijfers

In 2018 hebben in Rotterdam ongeveer 500 ouders te maken gehad met een echtscheiding of beëindiging geregistreerd partnerschap en er waren daarbij ongeveer 1.000 kinderen betrokken.³³ Naar verwachting gaan jaarlijks ongeveer net zoveel partners met kinderen die samenwonen uit elkaar. Ervan uitgaande dat ongeveer 15 tot 20 procent van genoemde ouders verwickeld raken in (hoogoplopende) conflicten rondom de scheiding worden jaarlijks ongeveer 400 kinderen geconfronteerd met een complexe scheiding. Omdat de strijd tussen scheidende ouders niet zelden jarenlang voortduurt, komt daar ieder jaar weer ongeveer hetzelfde aantal kinderen bij, zodat het aantal kinderen dat te maken krijgt met een complexe scheiding oploopt en in feite veel hoger ligt. Aangenomen kan worden dat duizenden kinderen op dit moment in Rotterdam de schadelijke gevolgen van een complexe scheiding tussen hun ouders ondervinden.

3.10 Preventieve en curatieve interventies

Om het perspectief van gezinnen in een complexe scheiding te versterken en de problematiek te beperken, is preventie van wezenlijk belang. Om deze reden kiest Rotterdam voor de beweging naar voren: van zware en dure zorg naar effectieve en gerichte preventie. Met het Subsidiekader Jeugdpreventie 'Versterken en Voorkomen' wordt door de verstrekking van subsidies ingezet op preventie en zo de beweging naar voren gestimuleerd. Het subsidiekader kent tot nu toe vier thema's. Eén van de thema's is 'opvoedvaardigheden', gericht op het ondersteunen van ouders in het ouderschap en het versterken van de opvoedkracht en opvoedvaardigheden van ouders. Het thema

³¹ Amato, 2001; Duijvestijn & Noordink, 2013; Ter Voert, 2019.

³² Visiedocument Rechtspraak, 2016.

³³ CBS statline; <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37890/table?ts=1582729474508>; bron: cluster Dienstverlening | Kwaliteit BRP, bewerking afd. Onderzoek en Business Intelligence (OBI).

‘complexe scheidingen’ valt als subthema onder het thema ‘opvoedvaardigheden’. In 2021 zijn diverse interventies gesubsidieerd, die zijn gericht op ouders en kinderen die te maken hebben met een complexe scheiding. De interventies kunnen onderscheiden worden in de volgende drie categorieën: ouderschapsbemiddelingstrajecten, begeleide omgang trajecten en kind-trajecten.

Het curatieve aanbod in Rotterdam (en de regio Rijnmond) omvat specialistische jeugdhulp en betreffen trajecten ouderschapsbemiddeling, trajecten begeleide omgang en een traject ‘Kinderen uit de Knel’. Niet alleen wijkteams, huisartsen, maar ook rechters kunnen gezinnen die zijn verwickeld in een complexe scheiding verwijzen naar deze hulptrajecten. In het geval sprake is van een rechterlijke verwijzing spreken we van een verwijzing naar het Uniform Hulp Aanbod (UHA). Het bijzondere aan deze verwijzing naar het UHA is dat als de kinderen in hun ontwikkeling dreigen te worden belemmerd, snel geschakeld kan worden met de Raad voor de Kinderbescherming. Een overzicht van het totale aanbod scheidingshulp in Rotterdam is te vinden in hoofdstuk 5, bijlage 1.

Input Rotterdamse (jeugd)professionals

Door middel van het afnemen van interviews is input verkregen van diverse Rotterdamse netwerkpartners en onderdelen van de gemeente zelf. Ook is met enkele ervaringsdeskundigen gesproken en met ambtenaren uit de regio Rijnmond die complexe scheidingen in hun portefeuille hebben. In hoofdstuk 5, bijlage 3 zijn enkele vragen opgesomd die aan de ondervraagden zijn gesteld en in bijlage 4 is opgesomd welke organisaties/personen zijn ondervraagd. De meest in het oog springende ideeën en signalen van de ondervraagden zijn hieronder uiteengezet.

3.11 Onderliggende oorzaken voor het ontstaan conflicten

Met diverse ondervraagden is gesproken over onderliggende oorzaken voor het ontstaan van complexe scheidingen. Daarbij werd veelvuldig als oorzaak genoemd:

- het bestaan van psychische en/of verslavingsproblematiek bij (één van) de ouders;
- een verstoorde communicatie tussen de ouders;
- trauma's opgelopen tijdens de relatie (huiselijk geweld);
- (hoge) stress en verlies van overzicht van de situatie;
- het niet kunnen accepteren van de scheiding.

Deze bevindingen komen overeen met de risicofactoren voor het ontstaan van conflicten rondom een scheiding, die hiervoor zijn beschreven. Complexe scheidingen komen voor in alle wijken van de stad. Als risicofactor voor het ontstaan van een complexe scheiding is in het bijzonder gewezen op gezinnen waarbij sprake is van problemen op meerdere leefgebieden (multiprobleemgezinnen). Te denken valt aan schulden, huurachterstand en daardoor huisvestingsproblemen, en bijvoorbeeld psychische en/of verslavingsproblematiek. Verder lijkt in Rotterdam met name bij gezinnen met jonge kinderen sprake te zijn van ‘vechtscheidingsproblematiek’. Bekend zijn gevallen van hoogoplopende conflicten in Nesseland, Hillegersberg-Schiebroek en Rotterdam Noord, wijken waar veelal jonge gezinnen wonen. Daarnaast ervaren Rotterdamse ouders in scheiding meer problemen met het vinden van huisvesting dan elders in het land of in de regio, aangezien betaalbare woningen in de stad schaars zijn, de huurprijzen (exorbitant) hoog liggen en het voor eenoudergezinnen erg lastig is huisbezitter te worden.

3.12 Diverse ideeën, aandachts- en knelpunten

Naar aanleiding van de vraag hoe we scheidende ouders in Rotterdam eerder kunnen bereiken en versterken heeft een groot deel van de ondervraagden gewezen op het belang van een goede uitvraag van de hulpvraag en/of analyse van het geschil (en onderliggende oorzaken) in een vroeg stadium van de scheiding. Eén van de knelpunten die daarbij wordt ervaren is dat het voor hulpverleners lastig is om niet meegezogen te worden in het conflict tussen ouders. Zij hebben soms moeite meerzijdig betrokken te blijven. Gesproken is over het opnemen van 'tools' zoals het triage instrument van Horizon in een plan/methodiek voor de aanpak van complexe scheidingen, daar waar dat nog niet het geval is. Aangedragen is om vooral ook te kijken naar de methodieken die verschillende netwerkpartners gebruiken voor de aanpak van complexe scheidingen en te leren van elkaar wat werkt. In het bijzonder is daarbij de SCHIP-methodiek genoemd als bewezen effectieve interventie, gericht op het zo goed mogelijk uit elkaar gaan van ouders.

Alle ondervraagden onderschrijven het belang van psycho-educatie van ouders in een vroeg stadium van de scheiding. Gedacht wordt daarbij aan groepsbijeenkomsten voor ouders in scheiding.³⁴ Personen in het netwerk van ouders worden daarbij actief betrokken. Het grootste deel van de ondervraagden heeft daarbij het belang onderschreven van het in beeld brengen van het netwerk in een vroeg stadium van de scheiding. De bijeenkomsten richten zich op voorlichting aan ouders wat een scheiding en de strijd tussen ouders voor de betrokken kinderen betekent en hoe dit hen beïnvloed in hun ontwikkeling.

Enkele ondervraagden vinden het van belang dat er bij hulpverleners die ouders in een vroeg stadium van de scheiding spreken meer aandacht komt voor het perspectief van het kind. In geval van een scheidingsgerelateerde hulpvraag zou altijd geïnformeerd moeten worden of er kinderen zijn, zodat ouders gewezen kunnen worden op hulp of steun voor hun kinderen (in de vorm van bijvoorbeeld een digitale Buddy of het programma KIES).

Verder wordt gewezen op het belang van het voeren van regie op de in te zetten scheidingshulp, zodat gezinnen in scheiding niet te maken krijgen met 'gestapelde hulp'. Hier is landelijk overigens ook aandacht voor gevraagd door de rechtspraak, met name in de fase voorafgaand aan een gerechtelijke procedure. Ook wordt dit genoemd in het in 2020 verschenen rapport van Verwey Jonker.³⁵ Een warme kennisoverdracht in de Rotterdamse keten, in het kader van het proces van op- en afschalen wordt nog wel eens gemist en dient bevorderd te worden. Genoemd is verder dat samenwerking en korte lijnen tussen de volwassen GGZ en jeugdhulp van belang is voor adequate hulp aan gezinnen waarbij sprake is van bijv. verslavingsproblematiek, gediagnosticeerde GGZ-problematiek en trauma.

Ook is gewezen op het meer uitdragen van het recht van het kind op omgang met beide ouders. Te vaak nog wordt door specialistische jeugdhulpaanbieders gezien dat kinderen al gedurende lange tijd geen contact meer hebben met één ouder als

³⁴ <https://ouderbijeenkomsten.nl/>.

³⁵ *Visiedocument rechtspraak, 2016; Lünneke, Vermeulen & Voorwinden, 2020.*

gevolg van de scheiding. Door in een vroeg stadium van de scheiding het uitgangspunt 'verantwoorde omgang met beide ouders, tenzij' (tenzij sprake is van bijvoorbeeld ernstige trauma's of seksueel misbruik) te hanteren kan worden voorkomen dat kinderen schade oplopen als gevolg van het (gedurende lange tijd) niet hebben van contact met één ouder.

Van specialistische jeugdhulp op het gebied van complexe scheidingen is bekend dat de gebruikte methodieken vrij talig zijn en niet geschikt zijn voor ouders die de Nederlandse taal niet goed beheersen of een licht verstandelijke beperking hebben. Dit terwijl juist deze laatste groep ouders en kinderen over het algemeen meer moeite hebben met het omgaan met veranderingen zoals een scheiding en/of een verhuizing. Door enkele ondervraagden is aandacht gevraagd voor hulp aan deze specifieke groep ouders.

3.13 Palet aan hulp

Voor wat betreft het palet aan hulp is gebleken dat in Rotterdam laagdrempelige scheidingsmediation/ouderschapsbemiddeling nog wordt gemist. Daarbij is erop gewezen dat wanneer dit in een vroeg stadium van de scheiding wordt ingezet, het de meeste kans van slagen heeft. Geopperd is te kijken naar de mogelijkheden voor de inzet van laagdrempelige mediation/bemiddeling dichtbij huis, bijvoorbeeld door de inzet van buurtbemiddelaars en de mogelijkheden te verkennen om verbindingen aan te gaan met erkende familierechtadvocaten en scheidingsmediators.

Voor wat betreft laagdrempelige omgangsbegeleiding is aangegeven dat naast het bestaande aanbod ook behoefte bestaat aan kindvriendelijke omgangsplekken, zoals het Kinderparadijs Noord. Verder is geopperd om omgangsbegeleiding als afschalingsmogelijkheid in te zetten na een traject bij het Omgangshuis.

Aandacht is gevraagd voor de inzet van de SCHIP-methodiek in een vroeg stadium van de scheiding, en voor ontwikkelingen op het gebied van parallel ouderschap en ouderverstoting.

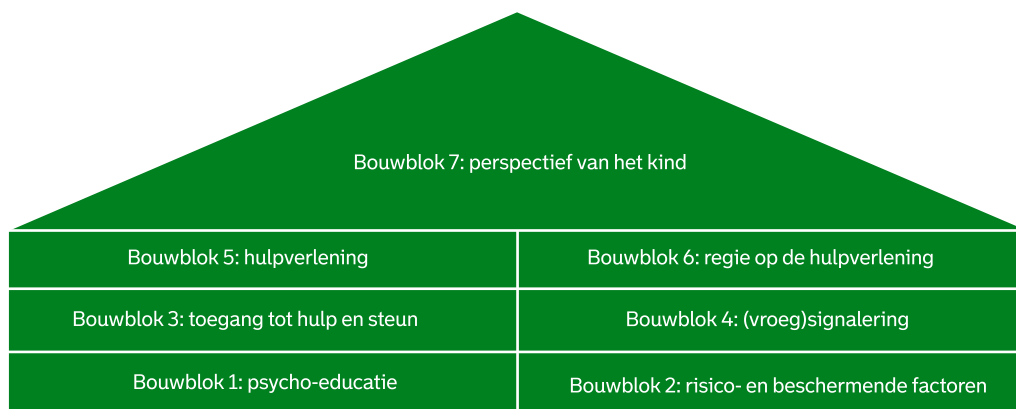
3.14 Wat helpt kinderen?

Op de vraag aan diverse ondervraagden wat kinderen die te maken krijgen met een complexe scheiding helpt kwam veelal het antwoord: coöperatief ouderschap, 'dat de strijd stopt', dat het kind een positieve band mag voelen met beide ouders en dat het kind kan praten over wat het meemaakt. Kinderen die zich bevinden in een periode van (grote) verandering als gevolg van de scheiding zijn geholpen met voorspelbaarheid in beide huizen en met emotionele veiligheid. Dat zij bij hun vader ook mogen vertellen hoe leuk het was bij hun moeder en vice versa. Daarnaast zijn kinderen geholpen met het kunnen delen van dingen die hen bezighouden rondom de scheiding, bijv. aan een ervaringsdeskundige Buddy of persoon uit hun netwerk. Praten over de scheiding en alle veranderingen als gevolg van de scheiding helpt kinderen om beter om te kunnen gaan met de nieuwe situatie en zorgt ervoor dat zij minder stress ervaren. Geopperd is om kinderen actief te betrekken bij het proces van scheiding, door mee te mogen praten over bijvoorbeeld het ouderschapsplan. Daarnaast is aandacht gevraagd voor het creëren van kindvriendelijke plekken waar kinderen op een laagdrempelige manier omgang kunnen hebben met hun ouders.

4. Wat staat ons te doen?

Prioriteiten in de aanpak

Gedurende de looptijd van het beleidskader 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld' (2019-2022) willen we aandacht geven aan alle bouwblokken van de visie, om vervolgens in de jaren erna hiermee verder te gaan. Daarbij zal in de aanpak van complexe scheidingsproblematiek uiteraard altijd oog dienen te zijn voor actuele ontwikkelingen op het thema.

Ten aanzien van de zeven bouwblokken van de visie geldt dat deze onderling met elkaar samenhangen en in feite samen één huis vormen. Als fundament van dit huis willen we in 2021 als eerste prioriteit geven aan **[Bouwblok 1] psycho-educatie** van ouders en kinderen die te maken hebben met een complexe scheiding. Dit doen we omdat we het erg belangrijk vinden om ouders intrinsiek te motiveren om uit de strijd te blijven en kinderen te helpen praten over de lastige situatie waarin zij zitten. Zo willen we op korte termijn het thema op scholen zichtbaar en bespreekbaar maken.

Door in 2021 tegelijkertijd in te zetten op het vergroten van de kennis van onze medewerkers over de **[Bouwblok 2] risico- en beschermende factoren** van een complexe scheiding willen we gezinnen in scheiding eerder kunnen signaleren, zodat ernstige en langdurige conflicten rondom een scheiding kunnen worden gestopt, verminderd of voorkomen en daarmee ook de schade voor de betrokken kinderen.

Ook vinden we het van belang dat ouders die hulp nodig hebben bij problemen rondom een scheiding **[Bouwblok 3] laagdrempelige toegang hebben tot hulp en steun** bij een complexe scheiding. Hetzelfde geldt voor hun netwerk en (jeugd) professionals.

In 2021 zullen de mogelijkheden worden onderzocht voor de inrichting van een (opvoed-) en/of scheidingsloket. Hiermee samenhangend willen we niet alleen bij gemeentelijke loketten (en wijkteams), maar ook bij netwerkpartners aandacht vragen voor de **[Bouwblok 4] (vroeg)signalering** van gezinnen waarin complexe scheidingsproblematiek speelt.

Vervolgens kijken we graag vanaf 2022 en in de jaren erna samen met onze netwerkpartners naar de mogelijkheden voor **[Bouwblok 5 & 6] adequate hulpverlening** aan de gezinnen die dat nodig hebben. Bijvoorbeeld voor wat betreft ideeën en/of knelpunten ten aanzien van een gelijktijdige inzet van ouder- en kindinterventies, verwijzing naar scheidingsmediation, het uitbreiden van de mogelijkheden van laagdrempelige en kindvriendelijke omgangsbegeleiding en het verbeteren van de samenwerking en kennisoverdracht in de Rotterdamse keten. Bijzondere aandacht heeft daarbij het voorkomen dat een gezin te maken krijgt met gestapelde hulp en een warme kennisoverdracht in de Rotterdamse keten. Daarbij zou het mooi zijn als we met elkaar in Rotterdam tot een integrale aanpak van complexe scheidingsproblematiek kunnen komen.

Dit alles doen we terwijl we rekening houden met het **[Bouwblok 7 overkoepelend] perspectief en de belangen van de kinderen** die ernstig in de knel zitten tussen hun scheidende ouders. De gemeente zal het initiatief nemen om in samenwerking met haar netwerkpartners zich hiervoor in te zetten en wil daar waar mogelijk een faciliterende rol vervullen.

Bijlagen.

1. Aanbod scheidingshulp 2021	25
2. Specifieke (schadelijke) gevolgen complexe scheiding	29
3. Vragenlijst interviews	31
4. Geraadpleegde bronnen	33

1. Aanbod scheidingshulp Rotterdam 2021

Preventief hulpaanbod. ³⁶

Aanbieder	Waar	Wat en voor wie	Methodiek/Naam
Avant Sanare	Stadsbreed	Ouderschapsbemiddeling. Voor gescheiden ouders, kinderen worden ook betrokken.	Ouderschap na Scheiding. Bemiddelingsgesprekken gericht op het verbeteren van de communicatie tussen ouders onderling. Doel is te komen tot het maken en vastleggen van afspraken over allerlei zaken die spelen rondom de scheiding.
Avant Sanare	Stadsbreed	Kindtraining. Voor kinderen van gescheiden ouders in de leeftijd van 6 t/m 9 jaar	Dappere Dino's. Gericht op het voorkomen van emotionele en gedragsproblemen door het bieden van een ondersteunende groepsomgeving waarin kinderen geleerd wordt om te gaan met spanningen als gevolg van de scheiding.
Avant Sanare	Stadsbreed	Kindtraining. Voor kinderen van gescheiden ouders in de leeftijd 4 tot en met 7 jaar.	Stoere Schildpadden. Na de training wordt verwacht dat kinderen minder angstproblemen ervaren, betere sociale competenties hebben ontwikkeld, en positievere gevoelens hebben tegenover het gezin en tegenover henzelf.

³⁶ Clason & Van Huisseling, 2020.

Aanbieder	Waar	Wat en voor wie	Methodiek/Naam
Schoolmaatschappelijk werk Rotterdam Rijnmond (SMWR)	Stadsbreed	Kindtraining. Voor kinderen in groep 4 tot en met 8 in het primair onderwijs en voor jongeren in het voortgezet onderwijs.	KIES: kinderen in echtscheidingssituaties. Gericht op het verwerken van de scheiding door het te leren begrijpen en het een plek te geven. Het is de bedoeling dat kinderen zich gehoord voelen. Ook heeft KIES als doel om kinderen te laten leren van hun eigen gevoelens en gedrag. Door creatieve opdrachten en spel leren kinderen praten over wat ze moeilijk vinden. Ook horen de kinderen van elkaar tijdens de training hoe zij met de scheiding omgaan.
Indigo	Stadsbreed	Kindtraining. Zie hierboven.	KIES. Zie hierboven.
Villa Pinedo	Stadsbreed	Buddy traject. Voor kinderen van gescheiden ouders, in de leeftijd van 10-18 jaar.	Digitale ondersteuning van een ervaringsdeskundige jongvolwassene (Buddy). Doel is om kinderen met gescheiden ouders even gelukkig te laten opgroeien als kinderen zonder gescheiden ouders. Vooral bedoeld om kinderen hun hart te kunnen laten luchten over de scheiding van hun ouders.
Villa Pinedo	Stadsbreed	Oudertrainingen. Voor gescheiden ouders.	Digitale trainingen gericht op psycho-educatie.
Enver	Stadsbreed	Omgangsbegeleiding. Voor gemotiveerde ouders die gescheiden zijn of gaan scheiden.	Omgangsbegeleiding Rotterdam. Laagdrempelige begeleiding bij de omgang. Doel is bijdragen aan een goede oplossing voor wat betreft de omgang van het kind met beide ouders.

Curatief hulpaanbod (specialistische jeugdhulp)

Hulpaanbieder	Waar	Wat en voor wie	Methodiek/Naam
Enver (en Timon)	Regio Rijnmond	Ouderschapsbemiddeling. Voor ouders van kinderen in de leeftijd van 0 tot 18 jaar die in een conflictscheiding zijn verwickeld.	1. Ouderschap na Scheiding. Doelen zijn dat ouders op een constructieve wijze met elkaar kunnen overleggen en samenwerken in het belang van het kind. En afspraken kunnen maken zodat de kinderen onbelast en regelmatig contact hebben met beide ouders. 2. Ouderschap Blijft (event. met omgangsbegeleiding. Idem hierboven.
Enver	Regio Rijnmond	Groepstherapeutisch programma. Hulp voor ouders en kinderen (van 4-18 jaar) wanneer kind bij een conflictscheiding klem dreigt te raken tussen beide ouders. Training in een oudergroep voor 6 ouderparen en parallel lopende kindergroep.	Kinderen uit de Knel. Het de-escaleren van de strijd tussen ouders staat centraal. Kinderen kunnen uiten hoe de strijd tussen hun ouders hen van binnen raakt. Daarnaast biedt de groep hen een lotgenotencontact. Kinderen kunnen van elkaar leren en elkaar ondersteunen.
Mentaal Beter/ Horizon	Regio Rijnmond	Omgangsbegeleiding (en ouderschapsbemiddeling). Hulpvorm voor ouders en kind(eren) waarbij ouders verwickeld zijn in een conflictscheiding en er geen contact tussen ouder en kind is.	Omgangshuis. Doelen zijn het herstellen van het contact tussen ouder en kind en ouders komen tot afspraken waarbij het kind vrij van spanning contact kan hebben met beide ouders.
Mentaal Beter/ Horizon	Regio Rijnmond	Ouderschapsbemiddeling. Idem hierboven, met dien verstande dat het kind wel omgang heeft met beide ouders.	Ouderschap Blijft. Doelen zijn dat ouders op constructieve wijze kunnen communiceren en afspraken kunnen maken over de opvoeding van de kinderen. Kinderen kunnen vrij van spanning contact hebben met beide ouders.

2.

Specifieke (schadelijke) gevolgen complexe scheiding

Stress

Een scheiding wordt door kinderen ervaren als een stressvolle situatie waar zij zelf geen controle over hebben en geen invloed op kunnen uitoefenen. Bij oncontroleerbare stressvolle situaties zijn kinderen geneigd om (te proberen) het probleem te negeren of te ontkennen, ze kunnen blijven hangen in negatieve emoties, of kunnen bepaalde mensen gaan ontwijken. De manier waarop kinderen met stress rond de scheidings-situatie omgaan, hangt onder meer af van de band die zij vóór de scheiding hebben opgebouwd met beide ouders, maar ook van het gedrag van de ouders tijdens en na de scheiding. Indien sprake is van een complexe scheiding, waarbij kinderen bijvoorbeeld herhaaldelijk worden blootgesteld aan hevige conflicten tussen hun ouders en/of aan huiselijk geweld, kan de stress bij kinderen zelfs de vorm aannemen van post-traumatische stress klachten. Het vermogen van jeugdigen om met deze stress om te gaan heeft gevolgen voor de lichamelijke en geestelijke gezondheid voor de rest van hun leven.

Gehechtheid

Voor met name jonge kinderen is het ontwikkelen van een veilige gehechtheidsrelatie met hun primaire verzorgers van cruciaal belang. Voor een veilige gehechtheid zijn gunstige omstandigheden nodig, zoals een beschikbare ouder of een verzorger die rust, veiligheid en stabiliteit biedt en vertrouwen geeft. Deze omstandigheden staan onder druk na een scheiding. Bij een scheiding is het voor jonge kinderen van belang dat zij de band met de gehechtheidsfiguren (ouders) kunnen voortzetten. Hierbij is een veilig contact met beide ouders fundamenteel. Stress en conflicten bij ouders, verminderde sensitiviteit en responsiviteit, maar ook onrust en sterke verschillen tussen twee huizen, kunnen leiden tot een zorgelijke gehechtheid, bijvoorbeeld onveilige gehechtheid. Een dergelijke onveilige gehechtheid gaat samen met een verminderd zelfvertrouwen, verminderde veerkracht, probleemgedrag inclusief criminaliteit, psychische problemen en psychiatrische aandoeningen.

Ernstige loyaliteitsconflicten

Langdurige conflicten tussen de ouders kunnen leiden tot ernstige loyaliteitsconflicten bij kinderen. Loyaliteit is de vanzelfsprekende verbondenheid tussen ouders en kind die ontstaat bij de geboorte. Volgens de theorie is een kind altijd loyaal aan zijn beide biologische ouders. Elk kind krijgt in de loop van zijn leven met loyaliteitsconflicten te maken. Loyaliteit en loyaliteitsproblemen zijn er ook in allerlei niet-scheidings-situaties en horen in feite bij het opgroeien. Maar in het geval van scheiding is het loyaal blijven aan beide ouders voor een kind vaak niet eenvoudig. Bij loyaliteitsconflicten kunnen één of beide ouders een zwaar tegengesteld beroep doen op hun kind. Bij een complexe scheiding kunnen ouders hun kind soms (bewust of onbewust) dwingen om

te kiezen. Dan ontstaat er innerlijk een conflict bij het kind, dat van nature loyaal wil zijn aan beide ouders. Dit conflict is minder aanwezig in het geval één ouder hem of haar frequent heeft bekritiseerd, afgewezen, verwaarloosd en/of mishandeld. Loyaliteitsconflicten worden dikwijls gemeten door vragen te stellen als: 'Heb je vaak het gevoel dat je tussen je beide ouders in staat?' en: 'Voelt het alsof je moet kiezen tussen je beide ouders?' Moeten kiezen is voor een kind een hopeloze opgave en leidt er regelmatig toe dat hij probeert te schipperen tussen beide ouders. Het kan zijn dat een kind thuiskomt bij de moeder van een weekend bij de vader en tegen vader zegt dat het erg leuk was, maar tegen moeder dat het vreselijk vervelend was. Uit onderzoek blijkt dat het voor een kind belangrijk is goedkeuring te krijgen van de ene ouder om het bij de andere ouder fijn te hebben.

Parentificatie

Van parentificatie is sprake als een jeugdige langdurig de rol van ouder op zich neemt met de bijbehorende taken en verantwoordelijkheden. Parentificatie komt veel voor na een ouderlijke scheiding. Bij parentificatie gaat het om gezinsomstandigheden waarbij het kind verantwoordelijk wordt (gemaakt) voor het ouderlijk welbevinden. Het kind wordt (en/of voelt zich) geroepen oneigenlijke zorgen op zich te nemen. Zo wordt hij als het ware te snel ouder. Hij mobiliseert daarbij de nodige krachten en talenten. Maar op latere leeftijd kan dit fenomeen zich op uiteenlopende wijze wreken. Kinderen maken geen gezonde emotionele ontwikkeling door en hebben later veelal moeite met het aangaan en behouden van relaties.

Kinderen die één van de ouders niet meer (willen) zien

Conflicten tussen de ouders kunnen zo heftig en chronisch zijn – of kinderen kunnen op andere wijze zoveel last van de situatie rondom de scheiding hebben – dat er voor een kind niets anders op zit dan partij te kiezen. Uiteindelijk kan het kind dan zeggen: 'Ik wil mijn vader/moeder nooit meer zien.' Kinderen kunnen zowel valide als niet valide redenen hebben om een ouder niet meer te willen zien na de scheiding. Zeer valide redenen zijn bijvoorbeeld gevallen waarbij sprake was van mishandeling, misbruik of verwaarlozing. Soms lijken deze valide redenen echter afwezig te zijn en spelen één of beide ouders of de omgeving een rol in de contactweigering van het kind met de andere ouder. Naar deze situatie wordt verwezen met termen als ouderafwijzing, ouderonthechting, ouderverstoting of oudervervreemding. Vanuit de wetenschap is er nog onvoldoende consensus over het gebruik van deze termen. Wetenschappers en (jeugd)professionals zijn het ook niet eens over de inhoud van het verschijnsel. Dit hangt mogelijk samen met de complexiteit van situaties waarin een kind één van de ouders niet meer wil zien.³⁷

³⁷ <https://richtlijnenjeugdhulp.nl/scheiding/gevolgen-van-een-ouderlijke-scheiding-voor-jeugdigen/ernstige-gevolgen/>.

3.

Vragenlijst interviews

Een greep uit de vragen

Begrip complexe scheiding en rol organisatie

- Hoe wordt jullie organisatie geconfronteerd met complexe scheidingsproblematiek?
- Wat verstaan jullie onder een complexe scheiding?
- Wat is de rol van jullie organisatie in de aanpak van de problematiek?
- Als ik jullie een tijdlijn laat zien, waar zit jullie organisatie dan?
- Voor welk deel is jullie organisatie verantwoordelijk?

Werkwijze/aanpak

- Hebben jullie al een visie, aanpak of werkwijze op dit thema?
- Werken jullie met de richtlijn jeugdhulp en jeugdbescherming?
- Werken jullie met een triage instrument?
- Speelt juridische kennis een rol bij jullie werkwijze?
- Welke rol speelt het ouderschapsplan?
- Doen jullie aan deskundigheidsbevordering?
- Hoe verloopt het proces van op- en afschalen van hulp?

Wat helpt (niet)?

- Wat gaat er goed?
- Waar signaleren jullie knelpunten?
- Wat helpt kinderen die te maken krijgen met een complexe scheiding?
- Wat helpt ouders die verward zijn in een complexe scheiding?
- Wat doen jullie om de schade voor het kind te beperken?
- Speelt het netwerk een rol in het ontstaan of oplossen van conflicten?
- Op wat voor manieren zou een gezin in scheiding kunnen worden gemonitord?
- Wat vinden jullie van het beschikbare hulpaanbod?
- Zijn jullie daarvan op de hoogte?
- Waar is behoefte aan?

(Vroeg)signalering

- Hoe kunnen we eerder grip krijgen op scheidende ouders die in conflict zijn?
- Wat is nodig voor de-escalatie van het conflict? Wat zou nodig zijn om het conflict te beëindigen?
- Wat is er nodig om conflicten rondom een scheiding te voorkomen?
- Hoe bereiken of versterken we ouders en kinderen in scheiding in een eerder stadium?
- Hoe voorkomen of beperken we de schade voor kinderen die te maken krijgen met een complexe scheiding?
- Werken jullie met de Meldcode en SISA?

Integrale aanpak en samenwerking

- Hoe zien jullie de rol van de gemeente en jullie eigen rol op dit thema?
- Waar en hoe zou de gemeente eerder kunnen interveniëren?
- Hoe zouden we tot een meer integrale aanpak kunnen komen?
- Wat zijn de knelpunten voor een meer integrale aanpak?
- Hoe zouden we meer kunnen samenwerken?

4.

Geraadpleegde bronnen

Websites en literatuur

- www.nji.nl
- www.opendata.cbs.nl
- www.rijksoverheid.nl
- www.richtlijnenjeugdhulp.nl
- www.wodc.nl
- www.rotterdam.nl
- Beleidskader 'Bouwen aan een toekomst zonder geweld' 2019-2022
- Beleidskader Jeugd 2015-2020 'Rotterdam Groeit'
- 'Children of divorce in the 1990s: An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis', Amato, 2001
- Cluster Dienstverlening | Kwaliteit BRP, bewerking afd. Onderzoek en Business Intelligence (OBI), cijfers beëindigingen geregistreerd partnerschap, 2020
- 'Co-ouderschap in Nederland: eindelijk duidelijkheid!', Antolkolskaia, 2011
- 'Coparenting na scheiding en de relatie met probleemgedrag in de adolescentie', Rejaän, van der Valk, van Dijk & Branje, 2020
- 'De herziene Richtlijn Scheiding en problemen van jeugdigen, jeugdigen', Bergen-henegouwen, De Boer, Van der Valk & Van der Veldt, 2020
- 'Eerste evaluatie jeugdwet. Na de transitie nu de transformatie.', ZonMw, 2018
- 'Effectief bijdragen aan groei, kansen voor gemeentelijk jeugdbeleid', Wiering en Scalzo, 2016
- 'Factsheet Scheidingen 2018', WODC, Ter Voert, 2019
- 'Heel de Stad', Beleidsplan Maatschappelijke Ondersteuning en Jeugdhulp, 2021-2026
- 'Het ouderschapsplan en de effecten voor kinderen', Van der Valk & Spruijt, 2013
- 'Kinderen van gescheiden ouders in de klinische praktijk', Duijvestijn en Noordink, 2013
- 'Naleving van contact/omgangsafspraken na scheiding: een rechtsvergelijkend en sociaalwetenschappelijk perspectief', WODC, Antolkolskaia, Jeppesen de Boer, Ruitenberg, Schrama, Van der Valk & Vrolijk, 2019
- 'Overzicht Subsidiekader Jeugdpreventie', Clason en Van Huisseling, 2020
- Rapport Verwey Jonker, 'Complexe problemen vragen onorthodoxe oplossingen', Rotterdamse aanpak huiselijk geweld, Lunneman, Vermeulen, Voorwinden, 2020
- Regiovisie 2020-2023 en Regionaal Actieplan 2019-2021, Regio Rotterdam-Rijnmond, versie centrumgemeenteregio Rotterdam
- Staat van de Jeugd, 2020
- Voortgangsrapportage 'Scheiden zonder Schade', juni 2020
- 'Vechtende ouders, het kind in de knel', Kinderombudsman, 2014
- Visiedocument Rechtspraak '(echt)scheiding ouders met kinderen', 2016

Geraadpleegde (jeugd)professionals in Rotterdam

- Dhr. F. Arzizi, Sociaal Raadslid Vraagwijzer
- Mevr. A. Bakker, beleidsadviseur CJG Rotterdam Rijnmond
- Dhr. A. Bernard, mediationfunctionaris bij het mediationbureau van de rechtbank Rotterdam
- Mevr. M. Bevk, gedragstherapeut 'Kinderen uit de Knel' Enver
- Mevr. A. Bremer, beleidsadviseur Raad voor de Kinderbescherming
- Mevr. mr. L. Coenraad, familierechter rechtbank Rotterdam
- Mevr. T. Daane, teamleider SMW Stichting PCBO Rotterdam Zuid
- Mevr. V. van den Dulk, schoolmaatschappelijk werker CVD
- Dhr. A.H.J. Francken, voorzitter Jeugdbeschermingsplein
- Mevr. A. de Gast, ketenregisseur huiselijk geweld
- Mevr. A. Ghoerai, gedragswetenschapper Veilig Thuis Rotterdam Rijnmond
- Mevr. A. van Hofwegen, adviseur kindveiligheid CJG Rotterdam Rijnmond
- Mevr. A. ten Hove, gedragswetenschapper wijkteam
- Mevr. D. Hurtak, gedragswetenschapper Veilig Thuis Rotterdam Rijnmond
- Mevr. P. Huyts, gedragswetenschapper Veilig Thuis Rotterdam Rijnmond
- Mevr. S. Jagroep, gedragswetenschapper wijkteam
- Mevr. E. Koch, pedagoog en teamleider Avant Sanare
- Mevr. L. van der Kuil, gedragswetenschapper wijkteam
- Mevr. L. van der Linden, operationeel manager Villa Pinedo
- Mevr. M. Lippits, gedragswetenschapper wijkteam
- Mevr. mr. J. Mulder, familierechtadvocaat en scheidingsmediator Uiteen Advocaten
- Mevr. A. Oomen, teamleider schoolmaatschappelijk werk CVD
- Mevr. M. Ras, operationeel teamleider SMWR
- Mevr. K. Reinhard, voorzitter Jeugdbeschermingsplein
- Dhr. K. Reniers, Sociaal Raadslid Vraagwijzer
- Mevr. C. Ruitenburg, huiselijk geweld deskundige wijkteams
- Mevr. S. Schardijn, coördinator expertiseteam wijkteams
- Dhr. R. Schorning, gedragswetenschapper 'Kinderen uit de Knel' Enver
- Mevr. S. Tel, manager specialistisch ambulantly Enver
- Mevr. E. van Seventer, gespreksleider Horizon Omgangshuis
- Mevr. E. van der Steeg, afdelingscoördinator Horizon Omgangshuis
- Mevr. H. van 't Veer, mediator Enver
- Mevr. M van Winkel, gedragswetenschapper Enver
- Mevr. M. Yildiz, manager specialistisch ambulantly (Kinderen uit de Knel) Enver
- Mevr. I. van Zoest, gedragswetenschapper Jeugdbescherming Rotterdam Rijnmond

Geraadpleegde ambtenaren uit de regio

- Dhr. J. van Elsacker, gemeente Vlaardingen
- Mevr. G. Hardie, gemeente Krimpen aan den IJssel
- Mevr. M. Kartiko, gemeente Brielle
- Dhr. B. Lamers, gemeente Vlaardingen
- Mevr. B. Oomens, gemeente Nissewaard

Geraadpleegde ervaringsdeskundige professional

- Mevr. D. den Hollander, Dona Daria

Geraadpleegde andere ervaringsdeskundigen

- Namen bekend bij de gemeente

Colofon

Tekst
Gemeente Rotterdam, K.K. Paap

Vormgeving
Awareness + zootz

Fotografie
Istock

Uitgave
Mei 2021

www.rotterdam.nl
